

MUSTAQILLIK DAVRIDA O‘ZBEKISTON PARLAMENTI (OLIIY MAJLIS)DA AYOLLARNING O‘RNI: GENDER KVOTALARIDAN REAL SIYOSIY FAOLIKKACHA

Jahonova Umida Subxon qizi

Buxoro Davlat Universiteti

Tarix va yuridik fakulteti, Tarix yo‘nalishi 1-kurs magistr.

email@example.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20513913>

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekiston mustaqillik yillarida (1991-2024) Oliy Majlisdagi ayollar vakilligining evolyutsiyasi tahlil qilinadi. Tadqiqot gender kvotalarining qonuniy asoslari, ularning amaliy samaradorligi va ayollarning real siyosiy faolligiga ta‘sir masalalarini qamrab oladi. Tarixiy-qiyosiy, statistik-tahliliy va institutsional yondashuvlar asosida 1994-yildan 2024-yilga qadar bo‘lgan saylovlar dinamikasi, normativ-huquqiy bazaning takomillashuvi va xalqaro tajriba bilan qiyosi o‘rganiladi. Tadqiqot natijalari ko‘rsatishicha, kvota mexanizmlari miqdoriy ko‘rsatkichlarni oshirgan bo‘lsa-da, ayollarning sifatli siyosiy ishtiroki uchun qo‘shimcha institutsional va ijtimoiy-madaniy sharoitlar zarur.

Kalit so‘zlar: gender kvotasi, Oliy Majlis, ayollar vakiligi, siyosiy ishtirok, Saylov kodeksi, gender tengligi, O‘zbekiston.

1. Kirish

O‘zbekiston Respublikasi 1991-yilda mustaqillikka erishgandan so‘ng demokratik davlat qurishning asosiy yo‘llaridan biri sifatida gender tengligini ta‘minlashga alohida e‘tibor qaratdi.

Siyosiy qarorlar qabul qilish jarayonida ayollarning ishtiroki zamonaviy demokratiyaning muhim mezonlaridan biri bo‘lganligi bois, bu masala nafaqat ichki siyosiy, balki xalqaro-huquqiy ahamiyat kasb etadi. Oliy Majlis mamlakatdagi siyosiy jarayonlarning ko‘zgu aks ettirishidir. Shu sababli unda ayollar ulushining o‘zgarishi nafaqat statistik ko‘rsatkich, balki jamiyatdagi gender munosabatlarining barometri hisoblanadi.

Mavzuning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi: O‘zbekistonda gender kvotalariga oid qonunchilik bazasi yaqin yillar ichida sezilarli o‘zgarishlarga uchradi (2004, 2019, 2023); parlamentdagi ayollar ulushi bo‘yicha rasmiy ko‘rsatkichlar bilan real siyosiy ta‘sir o‘rtasidagi farq hali yetarlicha tadqiq etilmagan; mamlakatning xalqaro gender reytinglaridagi o‘rni bir qator ishlab chiqilgan ko‘rsatkichlarga mos kelmayapti.

2. Adabiyotlar va oldingi tadqiqotlar sharhi

Gender kvotasi nazariyasi jahon fanida keng o‘rganilgan. Dahlerup (1988) "kritik massa" konsepsiyasini ilgari surgan bo‘lib, unga ko‘ra ayollarning siyosiy institutlardagi ulushi 30-35% dan oshgandagina ular substantiv ta‘sir ko‘rsata boshlaydi. Norris va Inglehart (2003) esa gender vakilligining madaniy va institutsional omillar bilan bog‘liqligini ko‘rsatib bergan. Markaziy Osiyo kontekstida Jones Luong (2002) post-sovet davlatlarida formal demokratik institutlar bilan neotraditsional ijtimoiy normalar o‘rtasidagi ziddiyatni tahlil qilgan. O‘zbekiston bo‘yicha Akiner (2003) asarida ayollarning siyosiy makondan chiqarilish jarayoni post-sovet transformatsiyasining maxsus xususiyati sifatida ko‘rib chiqilgan. Mahalliy tadqiqotchilar orasida O‘zbekiston Milliy universiteti va Toshkent davlat yuridik universiteti olimlarining ishlari alohida ahamiyatga ega. UNDP, Jahon banki va IPU hisobotlari taqqosiy statistik ma‘lumotlar uchun asosiy manba bo‘ldi.

Mavjud adabiyotlarda miqdoriy vakillik bilan sifatli siyosiy taʼsir oʻrtasidagi farqni Oʻzbekiston misolida batafsil tahlil qilgan ishlar kamchilik qiladi. Ushbu maqola ana shu boʻshliqni toʻldirishga urinish sifatida koʻrib chiqilishi mumkin.

3. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi metodlar qoʻllanildi:

1. Tarixiy-qiyyosiy tahlil: 1994-2024-yillar saylovlari natijalari ketma-ketlikda oʻrganildi va omillar taqqoslandi.
2. Statistik-miqdoriy tahlil: IPU Parline maʼlumotlar bazasi, Jahon banki va Oʻzbekiston MSK rasmiy statistikasi asosida koʻrsatkichlar tahlil qilindi.
3. Normativ-huquqiy tahlil: Oʻzbekiston Respublikasining Saylov kodeksi, Konstitutsiyasi va tegishli qonun hujjatlari oʻrganildi.
4. Xalqaro qiyoslash: Oʻzbekiston tajribasi MDH va boshqa rivojlanayotgan mamlakatlar bilan solishtirildi.

Manbalar sifatida IPU, Jahon iqtisodiy forumi, UNDP va Oʻzbekiston hukumatining rasmiy hujjatlaridan foydalanildi.

4. Oliy Majlisda ayollar vakilligining tarixiy evolyutsiyasi

Sovet merosi va mustaqillikning dastlabki yillari (1991—2003)

Sovet davrida Oʻzbekiston Oliy Kengashida ayollar ulushi sunʼiy ravishda 30-40% da ushlab turilgan. Biroq bu vakillika real siyosiy taʼsir emas, balki mafkuraviy kvotaning mahsuli edi. Partiya nazorati ostida ishlagan ushbu tizim mustaqillikdan keyin oʻz-oʻzidan yoʻqoldi. 1994-yildagi birinchi koʻp partiyali saylovda 250 oʻrindan atigi 15 tasi (6%) ayollarga toʻgʻri keldi. Bu keskin pasayish bir tomondan iqtisodiy inqiroz va ijtimoiy beqarorlik sharoitida ayollarning siyosatdan chekinishi, ikkinchi tomondan sovet davrida siyosiy institutlarda ishlash uchun maxsus tayyorlangan ayollar sinfining tarqalib ketishi bilan izohlanadi.

Birinchi kvota joriy etilishi va dastlabki oʻsish bosqichi (2004—2018)

2004-yilda Saylov qonuniga kiritilgan oʻzgartirish bilan siyosiy partiyalar nomzodlar roʻyxatining kamida 30 foizini ayollardan iborat qilishi majburiy etildi. Bu Oʻzbekistonda birinchi rasmiy gender kvotasi edi. Kvota natijasida 2004–2009-yillar oraligʻida Qonunchilik palatasida ayollar ulushi 18-22% gacha yetdi. Biroq 2014-yilgi saylovdan soʻng bu koʻrsatkich 16% gacha tushdi. Bu hodisa kvotaning nomzodlar bosqichida qoʻllanilishi, ammo saylov natijasiga bevosita taʼsir qilmasligi bilan bogʻliq: bitta saylov okrugida gʻolib kelish uchun saylovchilarning real qoʻllovi talab etilardi.

Yangi islohot davri va tezlashgan oʻsish (2019—2024)

2016-yildan boshlab amalga oshirilgan ijtimoiy-siyosiy islohotlar doirasida gender tengligiga alohida eʼtibor qaratildi. 2019-yildagi Saylov kodeksi va bir qator Prezident farmonlari ayollarning siyosiy faolligini oshirishga yoʻlnaltirildi. Natijada 2019-yilgi saylovlarda Qonunchilik palatasida ayollar ulushi 32% ga oshib, Oʻzbekiston xalqaro reytingda 190 mamlakat orasida 37-oʻringa koʻtarildi (IPU, 2023). 2023-yilda Saylov kodeksiga kiritilgan oʻzgartirishlar bilan kvota 30% dan 40% ga oshirildi. 2024-yilgi saylov esa rekord koʻrsatkich, yaʼni 38% (57 nafar) bilan yakunlandi.

Statistik dinamika (1994—2024)

1-jadval. Oliy Majlis Qonunchilik palatasida ayollar ulushining dinamikasi

Saylov yili	Jami oʻrin	Ayollar soni	Ulush (%)	Kvota talabi (%)
1994	250	15	6%	Yoʻq

1999	250	18	7%	Yo‘q
2004–2005	120	22	18%	30%
2009–2010	150	33	22%	30%
2014–2015	150	24	16%	30%
2019–2020	150	48	32%	30%
2024	150	57	38%	40%

Manba: IPU Parline ma‘lumotlar bazasi va O‘zbekiston MSK rasmiy ma‘lumotlari asosida muallif tomonidan tuzilgan.

5. Gender kvotalarining samaradorligi: miqdor va sifat o‘rtasidagi ziddiyat

Kvotaning ijobiy natijalari

Gender kvotasining joriy etilishi O‘zbekiston uchun bir qancha ijobiy natijalarga olib keldi. Birinchidan, xalqaro reytinglardagi o‘rni yaxshilandi: 2024-yilda gender tenglik va boshqaruv indeksi bo‘yicha O‘zbekiston 52-o‘ringa ko‘tarildi (gov.uz, 2024). Ikkinchidan, ayollarning siyosiy ko‘rinishi va nufuzi oshdi. Uchinchidan, siyosiy partiyalar ayol nomzodlarga investitsiya qila boshladi.

Nominal vakilligi muammosi

Miqdoriy o‘shish bilan birga bir qator tizimli muammolar ham kuzatilmoqda.

Siyosatshunoslikda "nominal vakilligi" (tokenism) deb ataladigan holat, ya‘ni ayollarning raqamli mavjudligi bilan haqiqiy ta‘sir quvvatiga ega bo‘lmaslik, O‘zbekiston uchun ham xarakterlidir. Partiya ro‘yxatlarida ayollar asosan quyi o‘rinlarga joylashtiriladi, bu esa ularning haqiqatda saylanish ehtimolini kamaytiradi. Vazirlikka teng lavozimlardagi ayollar ulushi 2022-yilda atigi 5,7% ni tashkil etdi (Jahon banki, 2024), bu raqam nominal vakillikdan real ta‘sir darajasiga o‘tishda hali katta masofa borligini ko‘rsatadi. Mahalla darajasida, ya‘ni eng yaqin boshqaruv darajasida ayollar ulushi sezilarli darajada past bo‘lishda davom etmoqda.

Muammolik shuningdek kvotani bajarish uchun javobgarlik mexanizmining yetarlicha rivojlanmaganligi bilan ham bog‘liq: 2014-yildagi pasayish shuni ko‘rsatdiki, partiyalar kvota talabini nomzodlar ro‘yxatida rasmiy bajarishi bilan birga, saylov strategiyasida ayol nomzodlarni real qo‘llab-quvvatlamasligi mumkin.

Real siyosiy faollikning ko‘rsatkichlari

Sifatli siyosiy faollikni o‘lchash uchun faqat saylanganlar soniga emas, balki quyidagi ko‘rsatkichlarga e‘tibor qaratish kerak:

1. qonun loyihalari muallifi sifatida ishtiroki (sponsor rovida);
2. parlament qo‘miteti raisligi va a‘zolidan taqsimlanishi;
3. gender siyosatiga oid qonun loyihalarining tashabbuskori bo‘lish;
4. deputatlik so‘rovlari va saylovchilari bilan ishlash faolligi.

Mavjud ochiq ma‘lumotlar bu ko‘rsatkichlar bo‘yicha O‘zbekistonda tizimli tahlil o‘tkazishga yetarli emas, bu esa kelajakdagi tadqiqotlar uchun muhim yo‘nalish bo‘lishi mumkin.

6. Xalqaro qiyoslash: MDH va dunyo tajribasi

Markaziy Osiyo davlatlari orasida O‘zbekiston parlamentdagi ayollar ulushi bo‘yicha yetakchi o‘rinda turadi.

Qozog'istonda nomzodlar kvotasi 30%, Qirg'izistonda esa nomzodlarning ko'pi bilan 70% bir jins vakili bo'lishi mumkin degan cheklash mavjud. Tojikiston va Rossiyada maxsus kvota nazarda tutilmagan (IPU, 2024).

2-jadval. Tanlangan davlatlar bo'yicha parlamentdagi ayollar ulushi va kvota talabi (2024)

Davlat	Parlamentdagi ayollar (%)	Kvota talabi
Islandiya	47,6%	Yo'q (madaniy omil)
Shvetsiya	46,4%	Partiya kvotasi
Rwanda	61,3%	30% konstitutsion
O'zbekiston	38% (2024)	40%
Qozog'iston	27,2%	30%
Rossiya	16,1%	Yo'q
Tojikiston	24,0%	Yo'q

Manba: IPU Parline, Jahon iqtisodiy forumi (2024–2025) ma'lumotnomasi asosida tuzilgan.

Muhim qiyosiy xulosa shuki, kvotaning yuqori darajasi har doim ham yuqori vakillika kafolat bermaydi. Rwanda misolida ko'ringanidek, konstitutsion kvota va siyosiy iroda birlashganda natija sezilarli bo'ladi. Islandiya va Shvetsiya misolida esa kvotasiz ham yuqori ko'rsatkichlarga erishish mumkinligi ko'rsatilgan, ammo bu uchun siyosiy madaniyatning uzoq muddatli transformatsiyasi zarur.

7. Xulosa

O'zbekistonda 1994-yildan 2024-yilga qadar Oliy Majlisdagi ayollar ulushi 6% dan 38% ga ko'tarildi. Bu o'sish tasodifiy emas: 2004-yildagi 30% kvota joriy etilishi, 2019-yilgi saylov islohoti va 2023-yilda kvotaning 40% ga oshirilishi izchil siyosiy irodaning natijasidir.

Biroq tadqiqot shuni ko'rsatadiki, kvota mexanizmi zaruriy, lekin yetarli shart emas. Real siyosiy ta'sir uchun miqdoriy vakillikdan tashqari ayollarning qaror qabul qilish markazlarida, ya'ni qo'mita raisligi, vazirlik lavozimlari va partiya etakchiligida ishtiroki oshirilishi lozim.

Xalqaro tajriba ko'rsatadiki, eng yuqori natijalar kvotaviy mexanizmlar bilan bir qatorda siyosiy madaniyat transformatsiyasi, ta'lim imkoniyatlari tengligi va ijtimoiy-iqtisodiy mustaqillikni ta'minlash birlashganda erishiladi. O'zbekiston uchun keyingi qadam nominal vakillikdan substantiv vakillika o'tish, ya'ni saylanib boradigan ayollarning real ta'sir va vakolatga ega bo'lishini ta'minlashdir.

Ushbu tadqiqot kelajakda to'liqroq empirik ma'lumotlar (so'rovnomalar, chuqur intervyular) asosida davom ettirilishi maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Akiner, S. (2003). The politicisation of Islam in postsoviet Central Asia. *Religion, State and Society*, 31(2), 97–122. <https://doi.org/10.1080/0963749032000074730>
2. Dahlerup, D. (1988). From a small to a large minority: Women in Scandinavian politics. *Scandinavian Political Studies*, 11(4), 275–298. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9477.1988.tb00372.x>

3. Inter-Parliamentary Union. (2023). Parline: Global data on national parliaments – Uzbekistan. <https://data.ipu.org/parliament/UZ>
4. Inter-Parliamentary Union. (2024). Women in parliament: World classification. <https://data.ipu.org/women-ranking>
5. Jones Luong, P. (2002). Institutional change and political continuity in post-Soviet Central Asia: Power, perceptions, and pacts. Cambridge University Press.
6. Norris, P., & Inglehart, R. (2003). Rising tide: Gender equality and cultural change around the world. Cambridge University Press.
7. O‘zbekiston Respublikasi Markaziy saylov komissiyasi. (2024). 2024-yil parlament saylovlari yakunlari to‘g‘risida rasmiy ma‘lumot. <https://saylov.uz>
8. O‘zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi. (2019). O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi (2023-yil o‘zgartirishlar bilan). Adolat.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy sayti. (2023). O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi (yangi tahrirda). <https://president.uz>
10. O‘zbekiston Respublikasi Xotin-qizlar qo‘mitasi. (2024). Gender tenglik bo‘Yicha yillik hisobot. <https://gov.uz/oz/wcu>
11. United Nations Development Programme Uzbekistan. (2023). Achieving gender equality: Supporting implementation of National Gender Strategy. UNDP.
12. World Bank. (2024). Uzbekistan country gender assessment 2024. World Bank Group. <https://documents.worldbank.org>
13. World Economic Forum. (2025). Global gender gap report 2025. WEF. <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2025>